

*Іващенко В. А.,**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Анотація. У статті показано процес приєднання України до міжнародної системи охорони та захисту прав людини. Визначено, що на шляху формування власної моделі законодавства окремі положення міжнародних Декларацій та Конвенцій поступово втілювалися у Конституції України та здійснювали вплив на цілісну систему правовідносин. Визначено, що процес долучення України до міжнародних стандартів здійснювався у декілька етапів, кожен з яких мав свої особливості. Автором розкрито загальний зміст окремих міжнародних документів та показано процес приєднання до них України. Встановлено, що приєднання до міжнародної системи охорони та захисту прав людини сягає значно глибше, ніж 1991 р. Вказаний процес почався після Другої світової війни, яка стала каталізатором низки кроків у напрацюванні стандартів охорони прав людини, покликаних запобігти повторенню трагедій та мільйонів невинних жертв. Зазначені процеси тривають і донині, що є особливо актуальним у період повномасштабної війни України з росією. Проаналізовано етапи напрацювання законів, покликаних реалізувати положення міжнародних договорів у сфері захисту прав людини на національному рівні, їх позитивні та негативні сторони. Продемонстровано основні напрями роботи влади у процесі напрацювання вітчизняної нормативно-правової бази. Дослідником акцентовано увагу на положеннях Європейської конвенції з прав людини, вказано на особливість застосування її положень Європейським судом. Наголошено на впливі практики ЄСПЛ на систему правозастосування. Акцентовано увагу на обов'язковості застосування судами рішень ЄСПЛ.

Це підтверджується прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У межах історико-правового дослідження виявлено системність у втіленні міжнародних стандартів охорони прав людини у національне законодавство.

Ключові слова: міжнародне законодавство, права людини, Європейський суд з прав людини, прецедентне право.

Постановка проблеми. Україна як незалежна держава є членом багатьох міжнародних організацій та учасником низки міжнародних конвенцій, що встановлюють високі стандарти у сфері охорони та захисту прав людини. Рафікація конвенцій призводила до системного удосконалення національного законодавства і включення до нього базових стандартів прав людини, напрацьованих десятиліттями. Разом із тим, старт процесу приєднання до міжнародної системи охорони та захисту прав людини хронологічно сягає значно глибше, ніж 1991 р. Вказаний процес почався після Другої світової війни, наслідки якої стали каталізатором низки системних заходів міжнародної

спільноти, покликаних запобігти повторенню трагедій та мільйонів невинних жертв.

Стан дослідження. Питання входження України до міжнародної системи охорони та захисту прав людини і поступового втілення міжнародних стандартів у національному законодавстві, тією чи іншою мірою піднімалися у працях вітчизняних науковців, таких як: О. Бучинський, Д. Давиденко, Т. Павлюковець, В. Палюк, А. Сіваш, А. Чубенко та ін.

Автор статті ставить за мету показати процес входження України до системи захисту фундаментальних прав людини в динаміці, його розвитку та вплив на систему національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших кроків долучення до системи охорони прав людини стала у 1946 р. участь УРСР у створенні ООН, що упродовж 76 років була елементом світової системи безпеки.

Враховуючи широкомасштабне вторгнення росії, яке відбулося 24 лютого 2022 р., членство України в ООН є можливістю демонстрації світу масштабів порушення прав людини та майданчиком задля реалізації завдань, спрямованих на припинення війни та поваги до фундаментальних прав людини.

Підсумковий протокол Кримської конференції від 11 лютого 1945 р. зафіксував домовленість СРСР, США і Великобританії рекомендувати конференції в Сан-Франциско запросити як первинних членів окремі радянські республіки, що отримали право претендувати на самостійне міжнародне представництво. Одна з них Україна, позиціонувалися як така, що зазнала найважчих втрат у війні [1, с. 48]. Таким чином, УРСР ставши засновницею ООН хоч і формально, але зробила перший крок у формуванні міжнародної системи охорони світового порядку та прав людини.

Україна, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами проголосила незалежність 24 серпня 1991 р. [2]. На реалізацію Акту, 12 вересня 1991 р. Верховною Радою прийнятий Закон «Про правонаступництво України» (N 1543-XII) набрав чинності 5 жовтня 1991 р. – ключовий юридичний документ, який відіграв особливо важливу роль у перехідний період України після розпаду Радянського Союзу. Так у ст. 6. Закону, Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України. Ст. 7. визначено, що Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки [3].

Україною підтверджено чинність низки міжнародних документів, зокрема підписаної 10 грудня 1948 р. Загальної

декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН). Справедливо зауважимо, що УРСР як і СРСР та, ще низка країн утрималися від голосування, однак і не голосували проти.

Саме вказаною декларацією були закладені основи захисту прав людини. Так, ст. 1. проголошувалася рівність і свобода людей від народження у своїй гідності та правах. Гарантувалося право на життя (ст. 3), заборона рабства (ст. 4), заборона торгтур, нелюдського ставлення або такого, що принижує його гідність, поведження і покарання (ст. 5). Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом (ст. 7) та ціла низка положень, які стали фундаментом для системи національного права України [4]. Аналізуючи зміст Конституції України [5], можна стверджувати, що положення декларації цілком відображено в її статтях. Одним із фундаментальних нормативних документів стало прийняття декларації з прав дитини (прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.) [6]. Декларацію прав дитини було прийнято з метою забезпечити дітям «щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві влади і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, що будуть поступово застосовуватися ...» [6]. Згідно положень декларації, дитині, законом та іншими засобами, має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях [6]. В Україні положення щодо права на освіту розвинуто у ст. 53 Конституції України де закріплено, що в державі створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану [5]. Ще однією аксіомою, що увійшла до національного законодавства з декларації, стала протидія усім формам недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Дитина не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [6]. Вказані в декларації положення, стали вихідними для подальшої імплементації стандартів у національне законодавство.

Наступним документом, який був ратифікованим та встановлював стандарти у сфері прав дитини, є Конвенція про права дитини. Конвенція прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Ця Конвенція була ратифікована Постановою Верховної Ради України №789ХІІ (78912) від 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р. Держави-учасниці зобов'язалися поважати і забезпечувати всі права, передбачені Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи закон-

них опікунів або яких-небудь інших обставин [7]. Україна взяла на себе ряд зобов'язань з покращення добробуту дітей. Одним із кроків щодо втілення стандартів охорони прав дитини на національному рівні стало прийняття в Україні закону «Про охорону дитинства» [8]. Так, у ст. 3 закону «Основні принципи охорони дитинства» фактично продубльовано та розширено положення Конвенції. Законом гарантовано право на життя та охорону здоров'я (ст. 6), право на достатній життєвий рівень (ст. 8), право на захист від усіх форм насильства (ст.10) та низка інших прав.

З 1990-х рр. ХХ ст. і до теперішнього часу спостерігається подальша робота щодо підвищення стандартів охорони прав людини. Україна, як незалежна держава обрала свій шлях до розбудови демократичного суспільства, із застосуванням системи європейських цінностей. Одним із ключових кроків, що істотно вплинув на системну еволюцію прав людини стало приєднання України до Ради Європи. Для досягнення цієї мети було вирішено імплемувати у національне законодавство стандарти у сфері верховенства права, демократії та прав людини, розроблені в рамках Ради Європи [9].

Верховна Рада України 31 жовтня 1995 р. ухвалила Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи. 9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія, в якій взяла участь делегація України на чолі з Прем'єр-міністром України [10]. Основною статутною умовою передбаченою ст. 3 Статуту є визнання принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією [11].

Одним із основних та потужних кроків на шляху удосконалення системи захисту фундаментальних прав людини в Україні стала ратифікація Україною 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Такий крок істотно наблизив нашу державу до європейських стандартів захисту прав людини та європейського правового простору.

Конвенція є міжнародним договором, за яким держави-підписанти зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Гарантії прав відображені як у Конвенції, так і в протоколах до неї (Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 і 13), згода на обов'язковість яких надана державами – сторонами Конвенції [12].

Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ, є міжнародним органом, створеним «для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією» [13]. Відповідно до ст. 32 Конвенції юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї [13]. Узагальнюючи зміст статей 33, 34, 47 Конвенції, можна стверджувати, що ЄСПЛ повноважний розглядати звернення як держав з приводу порушень передбачених конвенцією фундаментальних прав, так і індивідуальних звернень від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з держав, прав викладених у Конвенції або протоколах до неї [13]. Таким чином, не виконуючи функцій останньої інстанції, та не переглядаючи справ по суті, ЄСПЛ аналізує відповідність дотримання мінімальних стандартів прав людини в межах правової системи держави-учасниці.

Права та свободи, зафіксовані у Конвенції – це мінімальні європейські стандарти прав людини, що мають бути втілені кожною державою-учасницею. Держави-члени Ради Європи повинні застосовувати ці стандарти у своєму законодавстві та правозастосовчій практиці, залишаючи за собою свободу вибору засобів застосування цих стандартів. [13]. На думку В. Палюк, Конвенція, з урахуванням її особливостей, по суті досягла рівня конституційного закону Європи, а тому «авторитет писаної Конституції як вищого джерела права в національному праві послабляється верховенством європейського права. Одним із наслідків цього є те, що національні Конституції можуть поступатися і давати перевагу нормам європейського права» [14]. Наведена думка є слушною, оскільки ратифікація Конвенції прямо передбачає відповідність наведених стандартів Конституції.

Основоположні права передбачені Конвенцією тією чи іншою мірою відображені і в Конституції України переважно розділі 2. (ст. 27-36) та низка інших [5]. Таким чином, Україна, імплементувавши положення Конвенції до національного законодавства, довела, що найбільш ефективно вони застосовуються тоді, коли тією чи іншою мірою відображені в основному законі держави, а також в галузевому законодавстві, і попри те, що положення Конвенції є незмінними, вони поступово розширюються судовою практикою ЄСПЛ, яка є динамічною. Тлумачення ЄСПЛ та рішення про справедливую сатисфакцію прямо впливають на удосконалення системи реалізації прав людини на державному рівні.

Схожої думки дотримується О. Бучинський. Він акцентує увагу на тому, що під час ужиття ЄСПЛ заходів для досягнення мети його існування чиниться вплив на правові системи країн-учасниць Конвенції, головним чином, шляхом формулювання правової позиції, яка покладається в основу рішення та використовуватиметься як підґрунтя для вирішення подібних справ до її вдосконалення; виявлення структурних або системних недоліків функціонування компетентних органів держави-відповідача, що являють собою або тягнуть за собою порушення зобов'язань держави-відповідача, передбачених Конвенцією, а також визначення кроків для усунення цих недоліків та забезпечення їх належного здійснення [15, с. 163]. Основоположною позицією ЄСПЛ є те, що ця міжнародна судова установа служить не лише для вирішення справ, переданих на її розгляд, але й, більш загально, для того, щоб висвітлювати й роз'яснювати, забезпечувати й розвивати правила, запроваджені Конвенцією, чим сприяти дотриманню державами їх зобов'язань як учасниць Конвенції [15, с. 163].

Акцентуючи увагу на удосконаленні системи охорони прав людини, окремі науковці стверджують про прецедентний характер практики Європейського суду. На думку А. Чубенко, прецедентність проявляється в тому, що ЄСПЛ при вирішенні справ схильний в цілому слідувати підходам, які ним застосовувалися раніше, якщо тільки не визнає за необхідне їх редагувати. Прецедентне право Європейського суду з прав людини може бути додатковим чинником для офіційного визнання судового прецеденту як джерела права у питаннях захисту прав людини, що сприятиме зміцненню позицій та поверненню довіри до судової влади в Україні [16].

Схожу позицію займає Т. Павлюковець стверджуючи, що з вирішенням по суті індивідуального спору, ЄСПЛ у своєму рішенні розвиває і самі положення Конвенції, які повинні тлу-

мачитись однаково усіма державами-учасницями. [17] Саме ця особливість «обов'язку однакового тлумачення» дозволяє національним судам посилались на рішення ЄСПЛ у індивідуальних спорах, що були постановлені стосовно інших держав. Рішення ЄСПЛ можна охарактеризувати як прецеденти. І хоча в Україні судові прецеденти не є джерелом права, де-факто ситуація зовсім інша [17]. Як приклад прямого впливу рішень ЄСПЛ на удосконалення національних стандартів у сфері захисту прав людини є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 17), ч. 1 ст. 17 якого передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [18 с. 325; 19].

Д. Давиденко акцентує увагу на тому, тому що застосування судами України положень Конвенції не є їх правом, а є професійним обов'язком [18, с. 325]. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права знайшло юридичне закріплення в ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, якою передбачено, що адміністративні суди при вирішенні справ застосовують принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини [18, с. 325; 20].

Висновки. Таким чином, впровадження міжнародних стандартів охорони прав людини в національне законодавство відбувалося упродовж 1990-х рр., а процес розвивався у декількох напрямках. Першим напрямом стало визнання Україною стандартів закріплених у рамках статутних документів та декларацій ООН, а саме Загальної декларації з прав людини та Декларації з прав дитини, і принципів, закріплених у них. Надалі входження України в міжнародну орбіту відбувалося шляхом приєднання до Конвенції по правам дитини, та визнання стандартів Ради Європи передбачених у статуті останньої. Вказані події передували прийняттю конституції України 1996 р., яка повною мірою увібрала в себе положення міжнародних конвенцій, водночас розширення стандартів, закріплених на міжнародному рівні, знайшло своє відображення на рівні навіть галузевих законів зокрема «Про охорону дитинства». Одним із самих потужних кроків стала ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнання юрисдикції ЄСПЛ. Такий крок поклав початок поступовому впровадженню традицій Європейського права та стандартів прав людини не тільки в законодавство, але і в систему правозастосування.

Література:

1. Сіваш А. УРСР: Історико-правові аспекти участі в ООН. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 47–49. http://lsej.org.ua/8_2020/11.pdf (дата звернення – 08.02.2024)
2. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР № 1427-XII 24.08.1991 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення – 08.02.2024)
3. Про правонаступництво України: Закон України від 05.10.91 № 1543-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення – 08.02.2024)
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення – 08.02.2024)
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/>

- laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення – 12.02.2024)
6. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20. 11. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення – 12.02.2024)
  7. Конвенція по правах дитини URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення – 14.02.2024)
  8. Про охорону дитинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення – 16.02.2024)
  9. Вступ України до Ради Європи. Опубліковано 15 липня 2022 року о 10:05. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/posolstvo/vstup-ukrayini-do-radi-eyevropi> (дата звернення – 16.02.2024)
  10. Участь України у діяльності Ради Європи Опубліковано 20 липня 2022 р. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-eyevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-eyevropi> (дата звернення – 18.02.2024)
  11. Статут ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення – 20.02.2024)
  12. Імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини в національну правову систему України URL: [https://minjust.gov.ua/m/str_14104#:~:text=\(дата звернення – 20.02.2024](https://minjust.gov.ua/m/str_14104#:~:text=(дата звернення – 20.02.2024)
  13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення – 20.02.2024)
  14. Паліюк В. Деякі питання щодо місця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в праві Ради Європи, Європейського Союзу та України. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/272003b7-0171-4133-8526-7130a1276049/content> (дата звернення – 20.02.2024)
  15. Бучинський О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток правових систем країн – членів Ради Європи *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019 № 37 С. 163–166.* URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/42.pdf> (дата звернення – 21.02.2024)
  16. Чубенко А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на конституційне судочинство в Україні. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7301/1/CHubenko_1009.pdf (дата звернення – 21.02.2024)
  17. Павлюковець Т. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. *Юридична газета. № 22 (78).* URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-ta-misce-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-sistemi.html> (дата звернення – 21.02.2024)
  18. Давиденко Д. Практика Європейського суду як джерело українського права URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/Davudenko_323-329.pdf (дата звернення – 21.02.2024)
  19. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#o130> (дата звернення – 27.02.2024)
  20. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення – 27.02.2024)

Ivashchenko V. International standards of protection of human rights and their introduction are in a national legislation

Summary. The article shows the process of joining Ukraine to the international system of protection and protection of human rights. It was determined that on the way to the formation of its own model of legislation, individual provisions of international Declarations and Conventions were gradually incorporated into the Constitution of Ukraine and exerted influence on the whole system of legal relations. It was determined that the process of joining Ukraine to international standards was carried out in several stages, each of which had its own characteristics. The author reveals the general content of individual international documents and shows the process of Ukraine's accession to them. It has been established that joining the international system of protection and protection of human rights goes much deeper than 1991. This process began after the Second World War, which became a catalyst for a series of steps in the development of standards for the protection of human rights, designed to prevent the recurrence of tragedies and millions of innocent victims. These processes continue to this day, which is especially relevant during the full-scale war between Ukraine and russia.

The stages of the development of laws designed to implement the provisions of international treaties in the field of human rights protection at the national level, their positive and negative sides, are analyzed. The main directions of the government's work in the process of developing the national regulatory and legal framework are demonstrated. The researcher focused attention on the provisions of the European Convention on Human Rights, pointed out the peculiarity of the application of its provisions by the European Court. The impact of Court practice on the law enforcement system is emphasized. Attention is focused on the mandatory application of Court decisions by courts.

This is confirmed by the adoption of the Law of Ukraine "On the Implementation of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights". Within the scope of the historical and legal research, systematicity was revealed in the implementation of international standards of human rights protection in national legislation.

Key words: international legislation, human rights, European Court of Human Rights, precedent law.